

Turizm Akademik Dergisi

Tourism Academic Journal

www.turizmakademik.com

Son Şans Turizmi: Bir Literatür İncelemesi ve Araştırma Gündemi*

Kemal Gürkan KÜÇÜKERGİN**a

a Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ANKARA, Türkiye, E-Posta: gurkan.kucukergin@atilim.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3761-4340

Öz

Bu çalışma, son şans turizmine yönelik yapılan araştırmaların mevcut durumunu ortaya koymayı ve buna bağlı olarak gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalar için yol çizmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca erişmek için literatür taraması yapılmıştır. İnsanların, yok olma trendine girmiş bir yeri yok olmadan görebilme fırsatını kaçırmamak istemesi üzerine kurulan son şans turizmi, aslında önemli bir paradoksa sahiptir. Turistler yok olmakta olan yeri görmekle birlikte, orasının yok olma sürecini hızlandırmaktadır. Bu konuya yönelik turist, çekicilik ve yerel topluluklar odaklı olmak üzere önemli düzeyde çalışmanın yapılabilmesine yönelik bir potansiyel görülmektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda, araştırmaların daha çok kutup ayısı gözlemi destinasyonlarına ve buzulların erimesine konu olan yerlere yönelik olduğu görülmüştür. Ayrıca, son şans destinasyonlarında son şans turizmi motivasyonunun diğer motivasyonlar ile birlikte etkili olduğu görülmüştür. Bu konuya yönelik turist, çekicilik ve yerel topluluklar odaklı olmak üzere önemli düzeyde çalışmanın yapılabilmesine yönelik bir potansiyel görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Son şans turizmi, iklim değişikliği, turizm planlaması.

Last Chance Tourism: A literature Review and Research Agenda

Abstract

This paper aims to shed light on the current state of research concerning last-chance tourism and, accordingly, to draw a path for future studies on the subject. For this purpose, a literature review was conducted. Last chance tourism, founded on the desire of people not to miss the opportunity to see a place that is in danger or on the verge of extinction, actually has an important paradox; while tourists continue to visit a disappearing place, this act essentially accelerates the process of disappearance. As a result of the literature review, it is seen that the studies are mostly directed toward polar bear-sighting or melting-glacier destinations. In addition, last-chance tourism motivation is found to be an effective component along with others, and that there is potential for substantial work on this issue focusing on tourist attraction and local communities.

Keywords: Last chance tourism, climate change, tourism planning.

JEL CODE: Z32, L83

Makalenin Geçmişi:

Gönderim Tarihi : 06.05.2021
Düzeltilme : 20.05.2021
Kabul : 25.05.2021
Makale Türü : Derleme

Küçükergin, K. G. (2021). Son Şans Turizmi: Bir Literatür İncelemesi ve Araştırma Gündemi, Turizm Akademik Dergisi, 8 (1), 151-165.

* Bu çalışma, TR Dizin etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

** Sorumlu yazar e-posta: gurkan.kucukergin@atilim.edu.tr

GİRİŞ

Destinasyonlar, doğrusal nitelikte olmayan bir süreç olan iklim değişikliğinin etkileri tarafından tehdit edilir hale gelmektedir (Dawson ve ark., 2011). Destinasyonlar ortaya çıkan değişikliğe uyum gösterirken, buna paralel olarak bir fırsat kendisini göstermektedir. Görülmesi gereken yerler haline gelen ancak bir taraftan da yok olmaya doğru ilerleyen destinasyonlar, bir çekicilik haline gelmektedir ve bunun temel nedeni olarak iklim değişikliği gösterilmektedir (Eijgelaar, Thaper, & Peeters, 2010). Temelde bu sebeple, son şans turizmi turizm literatüründe son zamanlarda üzerine araştırma yapılan bir konu haline gelmiştir (Dawson ve ark., 2011; Hindley & Font, 2018; Lemelin, Dawson, Stewart, Maher, & Lueck, 2010) ve bu ilgi artarak devam etmektedir (Bunakov ve ark., 2018; D'Souza, Dawson, & Groulx, 2021; Kucukergin & Gürlek, 2020). Son şans turizmi; halkın önemli bir kısmındaki belirli bir unsura yönelik oluşan kırılma algısı ile ilgilidir. Bu algı; flora, fauna, kültür ve hatta inşa edilmiş unsurlara yönelik olabilir (Dawson ve ark., 2011). Bu tür destinasyonlara, medyada da bir ilgi mevcuttur (BBC Travel, 2021). Yok olma sürecindeki yerler hakkında artan haberler, her ne kadar Covid-19 pandemisi insan hareketlerini sınırlandırmış olsa da ilgi çekici ve merak uyandırıcıdır. Bu turizm türünün yaygınlaşmasına bakıldığında, turizm dağıtım sisteminde aracı konumunda yer alan tur operatörleri ve seyahat acentelerinin bazı destinasyonları yok olmadan görme üzerine kurguladıkları turların etkili olduğu görülmektedir (Lemelin ve ark., 2010). Bu şekilde tanıtilen destinasyonlar, turistleri harekete geçirebilmektedir.

Farklı turizmin türlerinin çevresel etkileri tartışılmakla birlikte; son şans turizminin gelişmesi, iklim değişikliği veya başka sebeplerden kaynaklı sorunların yok etmeye yüz tuttuğu destinasyonlar için farkındalığı arttırma gibi bir etkiye sahip olsa bile, turizme konu olan destinasyon tamamen yok olmadan orayı görebilme motivasyonu ile hareket eden turistler, hali hazırda destinasyonu zorlayan olumsuzlukların artmasına neden olabilmektedir (Lemelin ve ark., 2010). Turizm kaynaklı gelir kaybı kaygısıyla turizmin iklim değişikliği ile olan ilgisinin destinasyon yönetimleri tarafından göz ardı edilebildiği düşünüldüğünde (Juvan & Dolnicar, 2014) bu turizm türünde gelir elde edenlerin ve turist olarak güzel deneyim yaşayanların kolaylıkla davranışlarını değiştirebileceklerini beklemek isabetli görünmemektedir. Ancak son şans turizminin özüne yönelik belirli bir düzeyde bilimsel araştırma yapılmış olmakla birlikte, hala doldurulması gereken boşluklar mevcuttur.

Literatüre bakıldığında Türkiye'de Salda Gölü gibi destinasyonlar ile öne çıkan son şans turizmi (Kılıç & Yozukmaz, 2020; Kucukergin & Gürlek, 2020), dünya ölçeğinde çok farklı destinasyonlar üzerinden incelenmektedir (Ahmad, Azman, Darson, & Sham-

sudin, 2014; Groulx, Lemieux, Dawson, Stewart, & Yudina, 2016; Vila, Costa, Angulo-Preckler, Sarda, & Avila, 2016). Yapılan araştırmalar birçok soruya yanıt vermekle birlikte beraberinde farklı soru işaretlerini getirmiştir. Bu makalede, cevaplanmaya soru işaretleri olarak belirlenen ve araştırmaya değer konuları net şekilde oraya koyabilmek adına ilk olarak son şans turizmi paradoksu açıklanmış ve bunu takiben mevcut araştırmaların temel noktaları ortaya konulduktan sonra gelecekte bu alanda hangi çalışmaların yapılabileceğine yönelik öneriler sunulmuştur. Mevcut araştırmaların tespiti için "Google Scholar" platformu üzerinde yapılan tarama esas alınmıştır. Sadece çalışmanın özü son şans turizmi olan eserler dikkate alınmıştır.

Bu makale iki noktada literatüre katkı sağlayabilmektedir. Birincisi, bu çalışmada sürdürülebilirlik ile yüksek oranda çelişen yok olma olmanın daha hızlı yok olması anlamına gelebilecek bu turizm türünün ulusal literatürde önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkması için bir güç olma potansiyeli mevcuttur. Gelecekte, Türkiye özelinde çevresel alanların yönetiminde dikkate değer bir husus olarak insanların bu eğilimi de ele alınabilecektir. Nitekim Türkiye iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini kısmen de olsa yaşamaktadır ve gelecekte olumsuz bazı beklentiler mevcuttur (Bayram & Öztürk, 2021; Turkes, Turp, An, Ozturk, & Kurnaz, 2020). İkinci olarak, bu konudaki boşlukları ortaya koyarak gelecekte bu boşlukların yazarlar tarafından görülmesi ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmasında başka bir ifadeyle araştırma gündeminin oluşumunda yönlendirici bir etkiye bulunulması, bu çalışmanın katkı sağlayacağı noktadır.

SON ŞANS TURİZMİ NEDİR?

Son Şans Turizmi

İklim değişikliği başta olmak üzere, birçok unsur turistik çekiciliklerin zarar görmesine, doğal ve orijinal biçimlerini kaybetmesine yol açabilir. Bozulma eğilimine giren bir çekicilik için, bu bozulma geri döndürülmez bir hale gelebilir. Bir çekiciliğin doğal yapısını kaybetmesi, buzulların erimesi veya bir gölün kurumaya yüz tutması; turistlerde o yer yok olmadan o yeri bir anca görmek isteğini tetikleyebilmektedir. Bu motivasyonla harekete geçen bir turist, son şans turizminin bir parçası haline gelmektedir (Groulx ve ark., 2016; Kucukergin & Gürlek, 2020; Salim & Ravanel, 2020).

Bu açıklama, son şans turizmi nedir sorusuna daha net bir yanıt vermeyi gerektirmektedir. Son şans turizmi, turistin ilgisine konu olan bir yer, insan veya nesnenin gelecekte var olmayacağına veyahut ziyaret edilemeyeceğine dair bir inançtan ortaya çıkan bir turizm türüdür (Fisher & Stewart, 2017). Lemelin ve ark. (2010) daha net bir yaklaşımla, son şans turizminin niş bir pazarı olan ve yok olma olma yerleri görmeyi esas alan bir turizm türü olduğunu belirtmiştir.

Turizm literatüründe son yılda artan bir ilgi görün son şans turizmi, bundan daha öncesinde popüler yayınlarda kendisine yer bulmuştur (Lemelin ve ark., 2010). Uluslararası düzeyde bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, kutup bölgelerine ve nesli tükenme riski ile karşı karşıya kalan kutup ayılarına yönelik turizm hareketleri ile ilgilidir (Dawson, Stewart, Lemelin, & Scott, 2010; Eijgelaar ve ark., 2010; Groulx ve ark., 2016; Lemelin ve ark., 2010; Miller ve ark., 2020). Nadiren göl (Kucukergin & Gürlek, 2020), çeşitli doğal unsurlar (Prideaux & McNamara, 2013) veya resif kapsamında yapılan çalışmalar da mevcuttur (Piggott-McKellar & McNamara, 2017). Türkiye’de ise destinasyon düzeyinde son şans turizmi motivasyonu tetikleyebilecek unsurlara; Salda Gölü, Pamukkale ve Hasankeyf örnek olarak verilebilir (Kılıç & Yozukmaz, 2020; Kucukergin & Gürlek, 2020).

Bu turizm türünün en önemli soru işareti sürdürülebilirlik ile ilgilidir. Çünkü son şans turizminin oluşumu ve gelişimi bir paradoks ortaya çıkarmaktadır. Bunun kaynağı Dawson ve ark. (2011)’nin çalışmasına bakılarak açıklanabilir. Yazarlar, son şans turizminin oluşumunda, bir akıştan bahsetmişlerdir. Bir yandan iklim değişikliğini de barından küresel çevresel değişim, öte yandan arazi kullanımında değişiklikler ve kitleli medya gibi dışsal unsurlar arzı yani hassas durumda olan unsuru etkilemektedir. Bu hassas durumda olan arz unsuru; algılara, motivasyonlara ve değerlere bağlı olarak talebi etkilemekte ve talep son şans turizmüne dönüşmektedir. Son şans turizmüne yönelik artan ilgi, daha fazla turist hareketiyle daha fazla çevresel hasarı ortaya çıkararak, son şans turizmüne konu olan unsurun son şans bağlamında daha riskli algılanmasıyla, artan talep olarak dönmektedir (bkz. Dawson ve ark., 2010). Kendi varlığını tehlikeye atmak hatta yok etmek gibi büyük bir riskin etrafında şekillenen son şans turizmi, literatürde ciddi boşlukları işaret eden önemli bir araştırma alanı olma potansiyeline sahiptir. Paradoksu barındıran yapısıyla son şans turizmi ile ilgili mevcut literatür aşağıda detaylı bir biçimde incelenmiştir.

Son Şans Turizmüne Yönelik Araştırmalar ve Literatürdeki Boşluk

Son 10 yılda son şans turizmi kapsamında yapılan çalışmaların sayısı artmaya başlamaktadır. Bu konudaki çalışmaların kurguları ve eksik bıraktıklarına yönelik yapılan inceleme, son şans turizmde önemli bir bilgi birikimini göstermekle birlikte, gelecekteki araştırmalar için önemli boşlukları işaret etmektedir. Bu çalışmalara yönelik bir özete Tablo-1’de yer verilmiştir.

Son şans turizmi konusunda yapılan öncü çalışmalarında, Lemelin ve ark. (2010) popüler medyada çıkan yayınlardaki dünyada tehlike altında olan yerlerin yok olmadan deneyimlenmesi ile ilgili içeriklere

dikkat çekmiştir. Yazarlar, son şans turizminin nasıl tanımlandığını incelemiştir. Çalışmalarında, son şans turizmdeki paradoksu; yok olmaktan olan kutup ayılarının gürmenin artan emisyon ile birlikte ziyarete konu olan yok olan unsurlara verdiği zarar üzerinden açıkça belirtmişlerdir. Bunun da uzun dönemli sürdürülebilirlik için ciddi bir risk taşıdığına dikkat çekmişlerdir.

Dawson ve ark. (2010) kutup ayılarının Churchill’de ziyaretlerinin karbon açısından maliyetlerine odaklandıkları önemli bir çalışma yapmışlardır. Bahsi geçen eserde, kutup ayılarını görmek için bölgeye ziyarete bulunan turistler, iklim değişikliğinin kutup ayılarını olumsuz bir biçimde etkilediğini belirtmiştir. Öte yandan, bu ziyaretlerin önemli düzeyde karbon salınımına yol açtığı, yine bu araştırmada vurgulanmıştır. Hassas durumda olan kutup ayılarını çok geç olmadan gürmenin bir motivasyon olduğu ziyaretlerde, zaten baskı altındaki çevrenin iyice kırılğan hale gelmesi açıklanmıştır. Bu açıklamalar, son şans turizminin kendini yok etme eğilimini açıkça gösterir niteliktedir. Araştırma, son şans turizminin arkasındaki nedenleri ve olası sonuçlarını irdeleyen öncü bir çalışmadır.

Aynı bölgeye yönelik yapılan güncel çalışmalarında, D’souza ve ark. (2021) boylamsal bir perspektifle 2008 yılındaki araştırmayla kıyaslamalara giderek bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Sürdürülebilir seyahat davranışının geliştirilmesinde, yüksek salınımla kendini gösteren paradoksun anlaşılmasında karbon ayak izinin son şans turizmi bağlamında ölçülmesinin öneminin altını çizen yazarlar, bu konuda havayolunun baskın ulaşım aracı olduğu bir yer olan Churchill, Manitoba’da bir çalışma yapmıştır. Üç farklı çevrimiçi araç ile hesapladıkları emisyonların ortalamalarını açıklayan yazarlar; sera gazı emisyon değerinin konaklama ve diğer aktiviteleri dahil ederek 0,7 t/CO^e ile 8,258 t/CO^e arasında değişim gösterdiğini hesaplamışlardır. Yaptıkları kıyaslamaya göre, seyahat başına ortaya çıkan emisyonun %18 düzeyinde bir düşüş gösterdiğini belirten yazarlar, diğer yandan toplamda kutup ayısı gözlemleme yönelik faaliyetlerin ortaya çıkardığı emisyonun ise %10 civarında arttığını göstermiştir. Burada ortaya çıkan emisyon, küresel düzeyde ele alındığında turistlere ait ortalamanın üzerindedir. Öte yandan, araştırmaya göre geçmişle benzer şekilde turistler, insan tarafından tetiklenen iklim değişikliğinin farkında olmakla birlikte bu değişime havayolu ile seyahatin katkısı noktasında bir bilgi eksikliğinden sahiptirler. Turizm ve seyahat aktivitelerinin küresel iklim değişikliğine olan etkisi konusunda, turistlerin yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadığı bu konuyu tam anlamıyla kavrayamadıkları görülmüştür.

Tablo 1. Son Şans Turizmine Yönelik Literatür İncelemesinin Özeti

Araştırmacılar	Destinasyon ve/veya Bağlam	Yöntem	Bulgular
Lemelin ve ark. (2010)	Genel inceleme ve Churchill	Ağ temelli bir literatür incelemesi, Churchill bölgesine yönelik üç çalışmanın analizi-içerik analizi	Popüler medyada son şans turizmine yönelik içerikler, olası risk ve fırsatların belirlenmesi
Dawson ve ark. (2010)	Churchill, Kutup ayı gözlemi	334 turistten anket, 3 farklı emisyon hesabının ortalaması, 18 kişi ile derinlemesine görüşme	Yok olmadan önce türleri görebilme arzusuna yönelik kanıtlar, turistlerde iklim değişikliğinin etkisini anlamakla birlikte kendi davranışlarının katkısını görememe sorunu, ziyaretlerin 20,892 t/CO ₂ düzeyinde sera gazı emisyonuna yol açması durumu tespit edilmiştir.
D'souza ve ark. (2021)	Churchill-Manitoba, Kutup ayı gözlemi	Boylamsal çalışma, 513 adet anket, üç farklı araçla emisyon hesabı, betimsel hesaplamalar	Turistlerin çoğu iklim değişiminin olduğuna inanıyor ancak havayolu seyahati ile bağıni kurmalarında zayıflar; turist başına emisyon düşmesine rağmen 2008 yılına göre %10 artışla 23,017 t/CO ₂ e hesaplandı; emisyon değerleri ortalama global turist değerinin üzerindedir.
Dawson ve ark. (2011)	Churchill, Manitoba, kutup ayları	Praksis/reflektif anlayışla son şans turizminde kompleksliğin ve etik unsurların değerlendirilmesi	Son şans turizminin yapısı ortaya konuldu, etik konusundaki ikilemler ifade edildi.
Eijgelaar ve ark. (2010)	Antarktik kruvaziyerleri	Çeşitli araçlarla emisyon hesabı, bir operatör üzerinden 151 anket, betimsel hesaplamalar	Bir yolcunun toplam emisyonu 7.8 tCO ₂ olarak tahminlenmiştir; doğal deneyim %90, görmek için son şans % 33 oranında seçilmiştir, yaşanan deneyim iklim değişikliğine yönelik görüşleri çoğunlukla değiştirmemiştir (% 77).
Ahmad ve ark. (2014)	Malezya-Klang vadisi ve Kuala Lumpur, yerel tur operatörleri	166 anket, betimsel hesaplamalar, çoklu regresyon	Son şans turizmi nitelikleri son şans turizminin algılanan önemini yordamaktadır.
Bunakov ve ark. (2018)	Rusya; Tataristan	Veri sistematikleştirme, içerik analizi, uzman değerlendirmesi	Son şans turizminin ekolojik turizmin yönelimlerinden birisi olarak değerlendirilmesi
Denley ve ark. (2020)	Genel son şans eğilimi	Belirli özellikteki Amerikalılar; MTürk vasıtasıyla 406 anket; Yapısal Eşitlik Modellemesi ve betimsel hesaplamalar	Çevre odaklı bilişsel unsurlar bireysel normların aktivleşmesine, bu da turistlerin sürdürülebilirlik yanlısı davranmalarına ve sonucunda ise bu durum son şans turizmine dahil olmaya etkiye bulunmuştur.

Tablo 1 (Devamı). Son Şans Turizmine Yönelik Literatür İncelemesinin Özeti

Araştırmacılar	Destinasyon ve/veya Bağlam	Yöntem	Bulgular
Vila ve ark. (2016)	Antarktika, eriyen buzullar	Paydaşlar ile derinlemesine görüşme, Antarktika'ya gelen turistlere anket; yönetim ve biyoloji üzerinden disiplinlerarası bir araştırma, betimsel hesaplamalar, korelasyon	Turistlerin yalnızca yok olmakta olan dünyayı deneyimleme odağında hareket ettiğini ve bu sebeple elçilik noktasında etkili bir deneyim olmadığı; güvene dayalı olan elçilik konusunun tur operatörlerinin algılarının ötesinde kaldığını bulunmuştur.
Miller ve ark. (2020)	Kaktovik Alaska'da kutup ayısı izleme	189 ziyaretçiden toplanan anket, K-ortalamlar kümeleme analizi, varyans analizi, çoklu regresyon analizi	Kutup aylarını izleme deneyimi ziyaretçilerin çevre yanlısı davranışlarını ve elçilik yapma konusundaki davranışsal eğilimlerini etkileme potansiyeline sahip
Fisher & Stewart (2017)	Zaman ve kayıp hissi	Zaman ve kayıp hissine yönelik çıkarımlara dair kavramsal bir çalışma	Son şans turizmi için zamanın bitmekte olduğu algısı ve kaybetme hissini temel bileşenler olması
Hindley & Font (2018)	Venedik ve Arktik bölgeler, iklim değişikliğinin bozucu etkileri	Projektif teknikler, Venedik ve Arktik bölgeleri özelinde deneyim öncesi durumda olan, deneyimi yaşıyor olan ve deneyimi tamamlamış olan turistler, değerler için 12 ve motivasyon için 8 katılımcı	Eylemden kaçınmaya yönelik bir motivasyonun ortaya çıkabileceğini veya huzursuzluğun tutum-davranış farkına yol açarak tutumlarda bir değişim ile yaptıkları eylemlerin gerekçelendirilebilir olması
Piggott-McKellar ve McNamara (2017)	"Great Barrier Reef"	235 turistten toplanan anket ile elde edilen veri, betimsel hesaplamalar, ANOVA, t testi	Yeni yerler keşfetme, rahatlama dinlenme ve günlük hayattan uzaklaşma gibi unsurların arkasında, son şans deneyimine yönelik motivasyon ile ilgili ifadeler ye almıştır, farklı kategorilere yönelik farklar tespit edilmiştir
Groulx ve ark. (2016)	Churchill, Kutup ayı gözlemi	295 ziyaretçiden anket, kişisel faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi	Son şans deneyimini de içeren dört motivasyon faktörünün tespiti, iklim değişikliğine ilişkin kaygının son şans deneyimine olan etkisinin tespiti
Küçükergin & Gürlek (2020)	Salda Gölü	352 turistten elde edilen anket, yapısal eşitlik modellemesi, önem-performans haritası analizi	Çevre bilinci başka motivasyon unsurları ile birlikte son şans motivasyonu için etkili, son şans motivasyonunun tatmin üzerindeki etkisi anlamlı ama tavsiye üzerindeki etkisi anlamsız

Tablo 1 (Devamı). Son Şans Turizmine Yönelik Literatür İncelemesinin Özeti

Araştırmacılar	Destinasyon ve/veya Bağlam	Yöntem	Bulgular
Salim & Ravel (2020)	Montenvers-Mer-de-Glace, tehlike altındaki buzul	434 anket yoluyla elde edilen veri ve 26 görüşme, betimsel hesaplamalar, keşfedici faktör analizi, korelasyon, konvansiyonel içerik analizi	Başka motivasyon ifadelerinin ardından dördüncü ve beşinci sıra son şans motivasyonlarına ait, son şans turizmi bir motivasyon unsuru olarak belirlendi, iklim değişikli farkındalığı arttıkça son şans motivasyonunun önemi de artışta, destinasyonun ünü de bir motivasyon unsuru olarak belirlendi
Wu ve ark. (2020)	Maldivler	505 turistten anket vasıtasıyla elde edilen veri, keşifsel faktör analizi, yapısal eşitlik modellemesi	Deneyimsel otantikliğin tüm son şans bağlılığı unsurlarını, son şans sosyal bağlanması hariç tüm son şans bağlılığı unsurlarının deneyimsel tatminini etkilediği gözlemlendi
Schweinsberg ve ark. (2020)	Churchill	Kavramsal bir temel üzerinden vaka incelemesi	Algılanan ve gerçek çevre arasındaki ilişkinin sabit olmadığı, bu ilişkilerde değerler, güç dinamikleri ve değişen çevre arasındaki karmaşık ilişkilerin söz konusu olduğu; yerel halkın göz ardı edilmemesinin gerekliliği
Kılıç & Yozukmaz (2020)		Kavramsal bir temel üzerinden vaka incelemesi	Türkiye için son şans turizmi destinasyonlarının belirlenmesi,

Son şans turizminin etik çerçevesinde sorgulanmasını yaptıkları çalışmalarında, Dawson ve ark. (2011) son şans turizminin etik bir incelemeye konu olmasının önemini ve bu konunun kompleks yapısını ele almışlardır. Bir deneyimi ilk yaşayan olmak normalde istenilen bir durum olmasına rağmen, son şans turizmde sonuncu olmak, o deneyimi son yaşayabilen olmak esastır. Son şans turizmi, nadir olanı deneyimlemek ile övünmeyi içerisinde barındırmaktadır. Dawson ve ark. (2011) aynı çalışmada, turizmin değişime ayak uydurmadaki becerisinin sonucunda, birçok yerin, eko sistemin ve türün yok olma tehlikesinde bulunmasının uzun mesafeli turizm hareketlerini tetiklediğini belirtmişlerdir. Bu sayılan unsurlara, yerli kültürler de eklenmiştir. Hatta bir stadyumda yapılacak son maç gibi farklı örneklerden bahsedilmiştir. Son şans turizmine konu olan destinasyonlar için, ortaya çıkacak gelir bölge halkı için önemli olabilir. Bu durum etik anlamda bir ikilimi tetiklemektedir. Öte yandan, ortaya çıkan faydaların anlamlı olması etik ve sürdürülebilir yönetimle alakalıdır. Her ne kadar son şans turizm destinasyonları için sürdürülebilir bir yönetim mümkün olsa da yok olmanın eşliğindeki değerlerin kullanılmasının etik olup olmadığı ciddi bir tartışma

konusudur. Dawson ve ark. (2011), açıklamış oldukları bu hususlar etrafında bir inceleme yapmışlardır.

Antarktiğe yönelik kruvaziyer gezilerini son şans turizmi çerçevesinde inceleyen Eijelaar ve ark. (2010), bölgeyi bu şekilde ziyaret etmenin uluslararası turizmin ortalamasının üzerinde emisyonla neden olduğunu göstermiştir. Bu geziye yönelik motivasyonlar incelendiğinde, ilk başta doğal deneyimin %90'lık bir oranla öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen araştırmadaki katılımcıların %33'ü ise son şans motivasyonunun bölgeyi ziyarette etkisini işaret etmiştir ve bu motivasyon dördüncü sırada kalmıştır. %97 oranında katılımcı iklim değişikliğinin olduğunu ifade etmekteyken, %55'lik oranda katılımcı bunun nedenini doğal sebeplere bağlamıştır. Katılımcıların %42'si ise iklim değişikliğinin insan kökenli olduğunu düşünmektedir. Daha detaylı ve farklı bulguların da yer aldığı bu önemli araştırma, yapılan seyahatin çevresel farkındalığı arttırdığını göstermemiştir. Bu bulgu literatürde diğer çalışmalarla birlikte düşünüldüğünde, son şans turizminin sorgulanması açısından önemli bir dayanaktır.

Ahmad, Azman, Darson & Shamsudin (2014) son şans turizmine Malezya açısından yaklaşarak yerel tur

operatörlerine odaklanmıştır. Bu doğrultuda Ahmad ve ark. (2014), tur operatörlerinin çoğunluğunun tehlike atlındaki flora ve faunanın tanıtımı ve korunmasının önemli olduğuna dair görüş beyan ettiğine ve bu alanın önemli bir niş pazarı teşkil ettiğine vurgu yapmıştır. Bu iki unsur arasında güçlü bir ilişkinin olduğu da ifade edilmiştir. Bahsi geçen araştırma, bu destinasyonların ziyaret edilmesi ile birlikte korunmasında ortaya çıkabilecek olası sorunlara değinmemiştir. Ancak, farklı bir ülke açısından son şans turizmini incelemeleri bakımından önemli bir araştırmadır.

Bir destinasyonun seçiminde doğal ve ekolojik unsurlara değinen Bunakov ve ark. (2018), son şans turizmini ekolojik turizmdeki yönelimlerden birisi olarak ele almıştır. Son şans turizminin iki tür turisti çektiğine işaret etmişlerdir. Bunlardan ilki, sadece yok olmakta olan unsuru görmek isteyen fakat o unsuru daha iyi hale getirmek için istekli olan kişilerdir. İkincisi, son şans turizmine konu olan unsura yönelik herhangi bir eylemde bulunmaya hazır olmayan fakat o unsuru görmek isteyen kişilerdir. Bu ayırım, gelecek çalışmalarda incelenebilir bir konudur.

Değer-inanç-norm modeli ile insanların son şans turizmine dahil olma eğilimleri üzerine yaptıkları araştırma ile Denley ve ark., (2020) güncel bir biçimde konunun farklı bir boyutunu irdelemiştir. Çalışmanın örnekleme 18 yaş sınırını karşılayan ya da aşan, 12 ay içerisinde seyahat etmiş ve hane halkı geliri yıllık en az 50.000 dolar olan Amerikalılardır. Bu veri MTürk vasıtasıyla toplanmıştır. Yazarlar son şans turizmi için harekete geçen ziyaretçilerin sürdürülebilir bir etiğe sahip olduklarına ancak zaten hassasiyet içinde olan doğaya karbon ayak izlerinin artmasıyla birlikte zarar veremelerinin, tutum-davranış farkı ile incelenmesine dikkate çekmiştir. Bu paradoksun psikolojik öncüllerine odaklanmışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda, birçok farklı bulguyla birlikte araştırmacılar; fedakarlıkta bulunma (örneğin daha pahalı olsa bile çevre dostu ürünlerin tercih edilmesi), yerele eğilim ve eko davranışların son şans turizmine dahil olmayı olumlu ve anlamlı bir biçimde etkilediğini göstermişlerdir.

Vila, Costa, Angulo-Preckler, Sarda & Avila (2016) Antarktik kapsamında yaptıkları detaylı araştırmada paydaşlarla ve turistlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Elçilik yapmanın son şans turizminden gelişen bir unsur olup olmadığına ekseninde paydaşlar ve turistler özelinde birtakım araştırma sorularına odaklanmışlardır. Bölge özelinde son şans turizmini, buzullar erimeden orayı görebilme perspektifi ile tanımlayan yazarlar, bu ziyaretlerin yok olmayı hızlandırma potansiyeline birçok son şans turizmi çalışmasında olduğu gibi dikkat çekmiştir. Literatürde yer alan eko turizmin turist tutumlarını olumlu yönde değiştirdiğine dair görüşün

Antarktik turizmi için de geçerli olabileceğinden hareket eden yazarlar çoklu perspektifle bu konuya eğilmişlerdir. Yaptıkları araştırmalar sonucunda, yazarlar çok sayıda turistin yalnızca yok olmakta olan dünyayı deneyimleme odağında hareket ettiğini ve bu sebeple elçilik noktasında etkili bir deneyim olmadığını belirtmişlerdir. Güvene dayalı olan elçilik konusunun tur operatörlerinin algılarının ötesinde kaldığını ifade etmişlerdir. Yazarlar tur şirketlerine eğitim konularına daha fazla eğilmelerinin elçilik konusunda faydalı olabileceğini belirtmiştir.

Son şans turizminde çevre yanlısı davranışlarının incelenmiş olduğu bir araştırmada, Kaktovik Alaska'da kutup ayısı izleme deneyimi çerçevesinde 189 adet ziyaretçiden veri toplanmıştır. Araştırmada, kutup ayılarını izleme deneyiminin ziyaretçilerin çevre yanlısı davranışlarını ve elçilik yapma konusundaki davranışsal eğilimlerini etkileme potansiyeline sahip olduğu belirtilmiştir (Miller ve ark., 2020).

Son şans turizminde zamanın etkisini değerlendiren Fisher & Stewart (2017), son şans turizmi için iki temel kriter belirlemiştir. Birincisi zaman algısı, ikincisi kaybetme hissidir. Yapılan ziyaretin son bir şans olduğuna dair inanç, son şans turizmi destinasyonun o şekilde değerlendirilmesi için bir gereklilik olarak açıklanmıştır. Tekrar deneyimleme fırsatının yokluğu, yazarlara göre son şans turizminin kavramsallaştırılmasında önem arz etmektedir.

Hindley & Font (2018) Venedik ve Arktik bölgelerine yönelik, deneyim öncesi durumda olan, deneyimi yaşıyor olan ve deneyimi tamamlamış olan turistlerle yaptıkları araştırmalarının sonucunda, turistlerin kendilerini gerçekleştirme arzularının çevre üzerinde etkiye bulunabileceği ve yine bu doğrultuda yok olmakta olan destinasyonların yerel halkını desteklemenin CO₂ salınımını tetikleyeceğinden hareketle; seyahatten kaçınmanın da yok olmakta olan destinasyonun yerel halkı için bir takım problemleri oluşturabileceğini belirtmiştir. Buna bağlı olarak, turistlerin eylemden kaçınmaya yönelik bir motivasyonun ortaya çıkabileceğini veyahut huzursuzluğun tutum-davranış farkına yol açarak tutumlarda bir değişim ile yaptıkları eylemleri gerektirecekleri ifade edilmiştir.

Piggott-McKellar & McNamara (2017), resiflere yönelik yaptıkları araştırmalarında "Great Barrier Reef" adlı destinasyon özelinde son şans turizmi için incelemelerde bulunmuşlardır. Yaptıkları araştırma neticesinde, turistlerin çok geç olmadan bahsi geçen destinasyonu görmek için harekete geçtikleri anlaşılmıştır. Turistlerin bu konudaki motivasyonlarını inceleyen araştırmacılar, turistlerin öne çıkan motivasyon unsurları olarak yeni yerler keşfetme, rahatlama dinlenme ve günlük hayattan uzaklaşma gibi unsurları tespit et-

miştir. Son şans deneyimine yönelik ifadeler bunların az da olsa arkasında kalmıştır. Bölgeye yönelik çeşitli raporları okuyanların son şans deneyimi için seyahatte öne çıktığı görülmüştür.

Son şans turizm deneyimi olarak adlandırılan motivasyon unsuru için iklim değişikliğine ilişkin kaygıların olumlu ve anlamlı bir etkide bulunduğu tespit edildiği bir başka araştırmada, son şans turizmi destinasyonlarına yönelik farklı motivasyon unsurları da değerlendirilmiştir. Araştırma, Churchill'de yapılmıştır (Groulx ve ark., 2016). Bunu bir adım öteye taşıyarak Küçükergin & Gürlek (2020), Salda Gölü bağlamındaki araştırmalarında çevresel bilincin son şans deneyimi dışında farklı motivasyon unsurları üzerinde de etkili olduğunu bulgulamıştır. Araştırmacılar ayrıca önem performans haritası ile yaptıkları ek incelemede hem tatmin hem de tavsiye eğilimi için son şans deneyiminin önem bakımından çok önde görülmesi de performans için ortalamaların üzerinde bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Ancak burada, yok olmak tehdidindeki bir destinasyon için yok olmadan orayı deneyimlemek en önemli motivasyon unsurudur denilememektedir.

Alplerdeki buzullar odağında yaptıkları araştırmayla, Salim & Ravel (2020) hem nicel hem nitel yöntem ile son şans turizmi motivasyonlarını incelemiştir. 434 katılımcıdan gelen yanıtlara göre motivasyonlar sıralandığında sırasıyla; manzaranın tadını çıkarmak, doğaya yakın olmak, buzulları görmek ile ilgili motivasyonların ardından şu iki motivasyonla son şans deneyimi öne çıkmıştır: gelecekte aynı şekilde kalmayacak manzarayı görmek ve buzullar yok olmadan görmek. Korelasyon analizleri sonucunda yazarlar ayrıca, iklim değişikliği ile ilgili bilinç ve buzulların gelecekte yok olmasına yönelik düşünce ile son şans motivasyonu arasında ayrı ayrı olumlu ilişkiler tespit etmiştir. Son şans motivasyonunun çeşitli demografik unsurlara göre farklılaşıp farklılaşmadığını görebilmek için yaptıkları analizlerde ise herhangi bir fark tespit edememişlerdir. Araştırmanın nitel kısmında son şans turizmine bağlı destinasyonu acilen görme isteği dışında, destinasyonun ünü de ziyaret için bir unsur olarak öne çıkmıştır. Meşhur bir yeri ziyaret etme isteği, bu çalışmadaki önemli bulgulardan birisidir. Yazarlar bu bulguyu, beklenmeyen bir motivasyonel unsur olarak sunmuştur.

Wu, Cheng, Ai & Wu (2020) son şans turizmi bağlamında Maldivler'de yaptıkları araştırmada, son şans bağlılığını çok boyutlu ölçmek suretiyle modellerine ekleyerek, bu değişkenin öncülü olan otantiklik algısını, ardılı olarak ise deneyimsel ilişki kalitesini incelemişlerdir. Son şans bağlılığı; hızla yok olma sürecinde olan destinasyonları işaret ederek ve benlik algısını etkileyen fiziksel ve sosyal bağlantılara değinerek açık-

lanmıştır. Kavram; son şans bağımlılığı, son şans kimliği, son şans duyguları ve son olarak son şans sosyal bağlanması olarak dört boyutlu bir incelemeye tabi tutulmuştur. Deneyimsel otantiklik, bu dört boyutu da anlamlı bir biçimde etkilerken, son şans sosyal bağı dışındaki son şans bağlılığı unsurları deneyimsel tatmini anlamlı ve olumlu olarak etkilemiştir.

Yerel topluluklar ve son şans turizmi üzerine mekanların incelenmesi üzerinden bir incelemede bulunan Schweinsberg, Wearing & Lai (2020), yerel toplulukların pasif unsurlar olarak görülmesini eleştirmiştir. Kanada-Churchill odağında şekillendirdikleri ve Lefebvre'ün kavramları ile yaptıkları incelemede, yazarlar yerel halk için yaşanan çevrede kutup ayılarının hem ilgi çeken bir unsur olduğu hem de bir tehdit olduğunu belirtmiştir. Yazarlara göre, bir yandan ekolojik bakış açısıyla geçmişin tamamen yok olması anlamına gelecek geri döndürülemez bir sona yol açan son şans turizmi söz konusuysen, öte yandan yerel halk için hayat devam etmektedir. Algılanan ve gerçek çevre arasındaki ilişkinin sabit olmadığını, bunun yerine bu ilişkilerde değerler, güç dinamikleri ve değişen çevre arasındaki karmaşık ilişkilerin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar, son şans turizmine yönelik çalışma gerçekleştirenlerde, yaşanan mekanların parçası olan yerel toplulukların göz ardı edildiği ve endüstri ile turistlerin gözetildiğini açıkça belirtmiştir. Bu unsurların gözetilmesinin bir anlamı olsa bile, yerel unsurların kaygılarını gözetmeden sürdürülebilirliğin sağlanması mümkün müdür diye, net bir soru ortaya koymuşlardır. Gelecekteki çalışmalarda Lefebvre'ün mekanların kavramsallaştırılmasında kullandığı bakış açısının kullanılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Kılıç & Yozukmaz (2020) çalışmalarında, son şans turizmi paradoksuna ve mevcut çalışmalara değinmiştir. Yazarlar, Türkiye özelinde son şans turizmi destinasyonlarına dikkat çekmiştir. Alliano, Zeugma, Salda Gölü, Pamukkale ve Hasankeyf bu kapsamdaki destinasyonlar olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Türkiye'de gelecekte bu konuda çalışma yapılırken bu destinasyonların dikkate alınması ve değerlendirilmesi önemlidir.

Son Şans Turizmde Araştırma Gündemi

Ziyaretçilerin deneyimlerini iyi biçimde tutarak çevresel korumanın gerçekleştirilmesi hedef alındığında, son şans turizminin meşru kılınabileceğinden hareketle (Miller ve ark., 2020) bu konuda nasıl bir araştırma gündeminin oluşum gösterdiğine bakıldığında ilk olarak sürdürülebilirlik sorunu ortaya çıkmaktadır (Dawson ve ark., 2010). Bu turizm türü sürdürülebilir olabilir mi? Yapılacak araştırmalar, son şans turizminin mevcut formunun nasıl revize edilebileceği üzerinden hareket ederek, nasıl sürdürülebilir olacağını veya

olamayacağını ortaya koymalıdır. Aksi halde, birçok destinasyon yok olmadan görülme kaygısıyla hızla yok olacaktır. Sadece fotoğraflardan bakılabilir, tarihte bir sayfa olarak kalacaktır.

İkinci olarak turist davranışlarındaki mevcut bilgi birikiminden faydalanarak, son şans turizmine dahil olan turistlerin daha iyi anlaşılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ziyaret ettikleri yerleri daha hızlı bir yok olmaya iten turistler, yaptıklarının tam olarak farkında değildir (D'Souza ve ark., 2021). Bu açıdan bakarak, turistlerin son şans turizmine yönelik motivasyonlarının nasıl oluştuğuna yönelik daha fazla çalışmaya gerek duyulmaktadır (Kucukergin & Gürlek, 2020; Salim & Ravanel, 2020). Bu durum sadece bencilce bir yönelim mi yoksa tamamen çevresel kaygılarla son bir deneyim elde etmekten mi ortaya çıkmaktadır? Bu konu gelecekte araştırmacılar tarafından aydınlatılmalıdır. Bu konuya ek olarak turistlerin ün elde etme için son şans turizmi destinasyonlarına gidebildiğini de gelecekteki araştırmalarda dikkate almak (Salim & Ravanel, 2020), nicel araştırmalarda özellikle ilgili ölçeklere eklemek önemli katkılar sağlayabilir. Bunakov ve ark. (2018)'in belirtmiş olduğu üzere, son şans turizmi destinasyonlarını daha iyi hale getirmekte istekli olabilecek kişilerin tespit edilmesi önemlidir. Bu kişilerin tespit edecek sınıflandırmaların yapılabileceği çalışmalar da bu alana katkı sağlayabilir. Böylece, yok olan destinasyonlara yönelik farklı gruplardan destek alındığında daha etkili bir koruma programı hayata geçebilir.

Bu öneriyi bir adım öteye taşıyarak, turistlerin iklim değişikliğinin farkında olması ancak yaptıkları son şans ziyaretleri ile küresel iklim değişikliğine olumsuz etkide bulunduğuna yönelik yeterli hassasiyeti göstermemesi (D'Souza ve ark., 2021), farklı modellerle incelenmelidir. İklim değişikliğine ilişkin değerlendirme-lerin nasıl şekillendiği ve bunların son şans turizmine katılmaya nasıl dönüştüğü özellikle farklı demografik grupları kapsayacak şekilde nitel ve nicel analiz ara-sında köprü kuran fsQCA ile incelenebilir (Pappas & Woodside, 2021).

Üçüncü olarak, etik çerçevesinde son şans turizmi, bu türden destinasyonların tanıtımını yapan birimler üzerinden ele alınmalıdır. Türkiye'de bu konuda çok fazla tanıtım yapıldığı görülmemekle birlikte medyada ortaya çıkan haberler, konuyu gündeme getirmektedir (NTV, 2021). Bu yüzden, Salda Gölü gibi hassas alanlara tur düzenleyen birimlere yönelik etik çerçevesinde araştırmalar yapılabilir. Bu konuda bir boşluk göze çarpmaktadır. Seyahat acentelerine yönelik yapılacak

derinlemesine görüşmeler ile küçük gruplarla elde edilebilecek detaylı bilgiler ışığında, bu konuya Türkiye'de nasıl yaklaşıldığını görmek mümkün olabilir. Yapılacak araştırmalarda, bu destinasyonların nasıl tanıtıldığı ve/veya tanıtılabileceği, düzenlenen turun çevresel risklerine yönelik görüşleri ve destinasyona yönelik uzun vadeli sürdürülebilirlik odağındaki değerlendirmelerine yönelik soruların yöneltmesi faydalı olabilir.

Son olarak bu konuda oldukça göz ardı edilen bir noktaya değinmek gerekmektedir. Turizm literatüründe yerel halkın turizme bakışı, desteği ve kararlara katılımı gibi birçok konuda önemli araştırmalar yapılmıştır (Çalışkan & Yeşilyurt, 2020; Olcar, 2020; Pereira & Gaddotti dos Anjos, 2021; Saufi, O'Brien, & Wilkins, 2014; Tosun, Dedeoğlu, Çalışkan, & Karakuş, 2020). Ancak hala turizmin planlamasında yerel halkın yeterince göz önünde bulundurulmadığı, dikkate alınmadığı gibi eleştiriler mevcuttur. Yerel toplulukların haklarının gözetilmesi ve üstte tutulmasının önemi literatürde kendine yer bulmaktadır (Higgins-Desbiolles, Carnicelli, Krolkowski, Wijesinghe, & Boluk, 2019; Schweinsberg ve ark., 2020). Son şans turizminin gerçekleştiği destinasyonlarda duygusal dayanışma, gelecek çalışmalarda ele alınabilir. Yerel halk ve turistlerin duygusal dayanışma açısından karşılıklı kıyaslamaları son şans turizminin gerçekleştiği destinasyonlarda incelenmesi suretiyle faydalı olabilir. Yerel halk bu tür destinasyonlarda, turistlere nasıl bakıyor, katkılarını nasıl buluyor, duygusal olarak kendini yakın görüyor mu gibi sorular bu sayede yanıtlanabilir (Woosnam, 2011). Ancak konu bunla sınırlı değildir. Son şans turizmine konu olan çekiciliklerden farklı yerel topluluklar fayda sağlıyor olabilir. Bir kesim gelen turistten kısa süreli katkı sağlıyor olabilir de turizme konu olan değerden farklı biçimde faydalanan kişiler (örneğin balıkçılık) tamamen geçim imkanlarını yitirebilir. Bu yüzden yerel halkı homojen görmeden, detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu konuda yapılacak araştırmalarda nitel araştırma yöntemlerinin yanı sıra, özellikle küçük gruplarla yapılacak ve son şans turizmi destinasyonlarında duygusal dayanışmanın öncül ve ardılarını irdeleyecek modellerde Kısmi En Küçük Kareler-Yapısal Eşitlik Modellemesinin (KEKK-YEM) kullanımını uygundur (Usaklı & Küçükergin, 2018).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son şans turizmi, turizmin yönetilmesi çerçevesinde incelendiğinde; bir çekiciliğin geri döndürülemez şekilde tahrir olması, turizm ile ilgili olan birimlerin faydasına değildir. Ancak buradaki sorun hem işletmelerin hem de turistlerin ek maliyetlere katlanmakta isteksizliğidir (Juvan & Dolnicar, 2014). Bu yüzden son şans turizmi beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Mevcut literatür, ağırlıklı olarak betimsel istatistikler

ile bunu göstermiştir. Turist, araçlar ve destinasyon yönetimleri tarafından farklı araştırma metotları ile incelenmiş olan bu konuda hala yapılabilecek çok sayıda araştırma ve cevaplanmayı bekleyen birçok soru vardır. Bu sorular dört temel doğrultuda yapılan öneriler ile araştırma gündeminin belirlenmesi suretiyle ele alınmıştır. Destinasyon yönetimi ve sürdürülebilirlik, turistlerin son şans turizmine yönelik değerlendirmeleri ve küresel iklim değişikliğine bakışları, etik konular ve son olarak yerel halkın göz ardı edilmesi olarak özetlenebilecek bu çalışma alanları farklı odak noktalarına sahiptir. Ancak belli noktalarda birbiri ile kesişmektedir. Örneğin etik konusu ve destinasyon yönetimi birlikte ele alınabilir. Ayrıca, mevcut literatürdeki güncel çalışmalar hariç genelde araştırmalarda betimsel hesaplamalar öne çıkmaktadır ve bu konunun karmaşık doğasını daha iyi incelemek adına yapısal eşitlik modellerinin ve asimetrik modelleme tekniklerinin gelecekte kullanılması tavsiye edilmiştir.

Turizmin ortaya çıkardığı birçok hususu eleştiren Higgins-Desbiolles (2018), lüks kruvaziyerler ve uçuşları öne çıkararak son şans turizminde kar edilmesinin uygunsuzluğuna vurgu yapmıştır. Bu eleştiriler, Covid-19 pandemisi döneminde turizmde meydana gelen ciddi düşüşle farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmektedir.

Aşırı turizm ve iklim değişikliği ile turizm arasındaki ilişkinin sorgulanması gibi konular, insan hareketliliğinin son derece düşük seviyelere ulaşması ile mevcut dönemde önemini yitirmiş gibi görünmektedir. Hatta geçmişte yapılan çalışmaları bugünkülerle kıyaslamak mevcut dönem açısından pek isabetli görülmemektedir (Bausch, Gartner, & Ortanderl, 2021). Önceden sınırlı bir kesimin ilgi gösterdiği yavaş turizm gibi hareketlerin öneminin artması da mümkündür (Kucukergin & Ozturk, 2020; Öztürk & Güral, 2014). Son şans turizminin de yavaş hareketindeki kaygıları gözetenek gelişim göstermesi mümkündür. Covid-19 pandemisinin etkisiyle insanların çevreye yönelik farkındalığı etkilediği görülmüştür (Severo, De Guimarães, & Dellarmelin, 2021). Son şans turizminde çevresel bilincin önemi gözetildiğinde (Kucukergin & Gürlek, 2020), insanların yok olmaya yüz tutan destinasyonlara yönelik artan bir ilgi göstermesi beklenmektedir. Bu artan ilginin talebe nasıl dönüşebileceği ileride yapılacak araştırmaların konusu olmakla birlikte, doğanın değerini anlamadaki artışın son şans destinasyonlarına ilgi olarak döneceği yönünde bir beklentiden bahsetmek mümkündür.

Öte yandan, turizmin nasıl devam etmesi gerektiğine yönelik farklı görüşler mevcuttur. Bir yanda turizmin bir an önce eskiden olduğu gibi devam etmesi ve turizm hareketlerinin durmasından dolayı zor duruma düşenlerin toparlanmasına yönelik sürecin başlaması

gerektiğini seslendiren görüşler kendine yer bulmaktadır. Öte yandan turizmin reforma uğramasıyla daha etik, sorumlu ve sürdürülebilir bir forma kavuşmasına yönelik bir fırsattan söz edilmektedir (Higgins-Desbiolles, 2020). Yerel halkı gözetken, etik değerlere bağlı ve sürdürülebilir bir son şans turizmi mümkün müdür?

Bir çekicilik unsuru, çevresel bilincin olumlu etkisiyle yok olmadan önce görülme noktasında bir güdülenme ortaya çıkartabilmektedir (Kucukergin & Gürlek, 2020). Hem yok olanı görmek hem de onun yok olmasına katkı sağlamak arasında sıkışan turist sınırlı sürdürülebilirlik odağında tercihlerde bulunabilmesi kolay değildir. İnsanı bir karasızlıkta, içsel bir çatışmada bırakabilecek bu durumun nasıl aşılabileceği önemli bir araştırma alanıdır. Bu konuda gelecekte çok sayıda çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Yapılacak çalışmaların sadece simetrik ve doğrusal bir bakış açısıyla değil, bunun ötesine geçerek asimetrik modelleme ile konuyu daha derin bir şekilde incelemesi önemlidir.

Bu konuda işletmeler düzeyinde birtakım unsurların gözden geçirilmesi gerekmektedir (Perinotto & Sousa, 2020). Özellikle son şans turizmi destinasyonlarına yönelik faaliyet gösteren işletmeler, Gürlek & Tuna (2018)green innovation and competitive advantage. These relationships were assessed using structural equation modeling. Data were gathered from full-time hotel employees (N: 293'nın ilgili literatüre dayanarak ifade ettikleri üzere ekolojik ayak izlerini kısıtlayıcı bazı önlemleri içererek yeşil inovasyona yönelmelidir. Bu sayede rekabetçi yanlarını güçlendirmeleri mümkündür (Gürlek & Tuna, 2018). Zira çevresel uygulamalar, firma performansı açısından olumlu katkı sağlayabilmektedir (Gürlek, 2020). Öte yandan, özellikle seyahat acenteleri tur düzenleme noktasında sorumluluklarının daha fazla farkında olmalıdır (Güzel & Önen, 2019).

KAYNAKLAR

- Ahmad, N. A., Azman, I. M., Darson, M. D., & Shamsudin, N. S. (2014). Perceived importance: Last chance tourism in Malaysia. In N. Sumarjan, M. Salehuddin, M. Zahari, S. M. Radzi, M. Zurinawat, H. M. M. Hanafiah, ... A. Zainal (Eds.), *Hospitality and Tourism: Synergizing creativity and innovation in research* (pp. 343–347). Shah Alam: Taylor & Francis Group.
- Bausch, T., Gartner, W. C., & Ortanderl, F. (2021). How to Avoid a COVID-19 Research Paper Tsunami? A Tourism System Approach. *Journal of Travel Research*, 60(3), 467–485. <https://doi.org/10.1177/0047287520972805>
- Bayram, H., & Öztürk, A. B. (2021). Global Climate Change, Desertification, and Its Consequences in Turkey and the Middle East. In *Respiratory Medicine* (pp. 445–458). Humana, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54746-2_21
- BBC Travel. (2021). Ten sights you need to see before they disappear. Retrieved from <http://www.bbc.com/storyworks/travel/fit-for-purpose/10-endangered-destinations>
- Bunakov, O. A., Zaitseva, N. A., Larinova, A. A., Zigern-Korn, N. V, Zhukova, M. A., Zhukov, V. A., & Chudnovskiy, A. D. (2018). Development Perspectives of “Last Chance Tourism” as One of the Directions of Ecological Tourism. *Ekoloji*, 27(106), 441–447.
- Çalışkan, C., & Yeşilyurt, H. (2020). Problematic of Tourism in Adıyaman: Multidimensional Barriers with a Community Perspective. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 5(1), 55–62.
- D’Souza, J., Dawson, J., & Groulx, M. (2021). Last chance tourism: a decade review of a case study on Churchill, Manitoba’s polar bear viewing industry. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1910828>
- Dawson, J., Johnston, M. J., Stewart, E. J., Lemieux, C. J., Lemelin, R. H., Maher, P. T., & Grimwood, B. S. (2011). Ethical considerations of last chance tourism. *Journal of Ecotourism*, 10(3), 250–265. <https://doi.org/10.1080/14724049.2011.617449>
- Dawson, J., Stewart, E. J., Lemelin, H., & Scott, D. (2010). The carbon cost of polar bear viewing tourism in Churchill, Canada. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(3), 319–336. <https://doi.org/10.1080/09669580903215147>
- Denley, T. J., Woosnam, K. M., Ribeiro, M. A., Bynum Boley, B., Hehir, C., & Abrams, J. (2020). *Journal of Sustainable Tourism Individuals’ intentions to engage in last chance tourism: applying the value-belief-norm model*. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1762623>
- Eijgelaar, E., Thaper, C., & Peeters, P. (2010). Antarctic cruise tourism: the paradoxes of ambassadorship, “last chance tourism” and greenhouse gas emissions. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(3), 337–354. <https://doi.org/10.1080/09669581003653534>
- Fisher, D., & Stewart, E. J. (2017). Tourism, time, and the last chance. *Tourism Analysis*, 22(4), 511–521. <https://doi.org/10.3727/108354217X15023805452068>
- Groulx, M., Lemieux, C., Dawson, J., Stewart, E., & Yudina, O. (2016). Motivations to engage in last chance tourism in the Churchill Wildlife Management Area and Wapusk National Park: the role of place identity and nature relatedness. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(11), 1523–1540. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1134556>
- Gürlek, M. (2020). Kurumsal Baskılar, Çevresel Uygulamalar, Meşruiyet Motivasyonu ve Firma Performansı: Sanayi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 393–418. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.806511>
- Gürlek, M., & Tuna, M. (2018). Reinforcing competitive advantage through green organizational culture and green innovation. *Service Industries Journal*, 38(7–8), 467–491. <https://doi.org/10.1080/02642069.2017.1402889>
- Güzel, Ö. F., & Ön Esen, F. (2019). Seyahat Acentalarının Bölgesel Sürdürülebilir Gelişime Katkısı: Turlar ve Rehberler Kapsamında Travelife Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Turizm Akademik Dergisi*, 6(1), 205–217. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/touraj/440250>
- Higgins-Desbiolles, F. (2018). Sustainable tourism: Sustaining tourism or something more? *Tourism Management Perspectives*, 25, 157–160. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.11.017>
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). The “war over tourism”: challenges to sustainable tourism in the tourism academy after COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(4), 551–569. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1803334>
- Higgins-Desbiolles, F., Carnicelli, S., Krolikowski, C., Wijesinghe, G., & Boluk, K. (2019). Degrowing tourism: rethinking tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(12), 1926–1944. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1601732>
- Hindley, A., & Font, X. (2018). Values and motivations in tourist perceptions of last-chance tourism. *Tourism and Hospitality Research*, 18(1), 3–14. <https://doi.org/10.1177/1467358415619674>
- Juvan, E., & Dolnicar, S. (2014). Can tourists easily choose a low carbon footprint vacation? *Journal of Sustainable Tourism*, 22(2), 175–194. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.826230>

- Kılıç, B., & Yozukmaz, N. (2020). A conceptual review of last chance tourism: The case of Turkey. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 68(3), 322–335.
- Kucukergin, F. N., & Ozturk, Y. (2020). Does slowness bring social change through Cittaslow? *International Journal of Tourism Cities*, 6(4), 749–767. <https://doi.org/10.1108/IJTC-06-2019-0093>
- Kucukergin, K. G., & Gürlek, M. (2020). ‘What if this is my last chance?’: Developing a last-chance tourism motivation model. *Journal of Destination Marketing and Management*, 18, 100491. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100491>
- Lemelin, H., Dawson, J., Stewart, E. J., Maher, P., & Lueck, M. (2010). Last-chance tourism: the boom, doom, and gloom of visiting vanishing destinations. *Current Issues in Tourism*, 13(5), 477–493. <https://doi.org/10.1080/13683500903406367>
- Miller, L. B., Hallo, J. C., Dvorak, R. G., Fefer, J. P., Peterson, B. A., & Brownlee, M. T. J. (2020). On the edge of the world: examining pro-environmental outcomes of last chance tourism in Kaktovik, Alaska. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(11), 1703–1722. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1720696>
- NTV. (2021). Salda Gölü'nde kuraklık izleri (Kuruma tehlikesiyle karşı karşıya). Retrieved from <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/salda-golu-kuruma-tehlikesiyle-karsi-karsiya,MatloFe4ukaXnsrQTNIJgg/r82lMp7nzECmXBL6SSTZ2A>
- Olcay, C. (2020). Sustainable tourism community: A case study of İstanbul. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 5(2), 63–79. <https://doi.org/10.31822/jomat.739909>
- Öztürk, Y., & Güral, F. N. (2014). Yavaş Şehir Olma Sürecinde Yerel Yönetimlerin Karşılaştığı Problemler: Vize İlçesi Örneği. *Eko-Gastronomi Dergisi*.
- Pappas, I. O., & Woodside, A. G. (2021). Fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis (fsQCA): Guidelines for research practice in Information Systems and marketing. *International Journal of Information Management*, 58, 102310. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102310>
- Pereira, T., & Gadotti dos Anjos, S. J. (2021). Corporate Social Responsibility as Resource for Tourism Development Support. *Tourism Planning and Development*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/21568316.2021.1873834>
- Perinotto, A. R. C., & Sousa, M. (2020). Environmental responsibility actions and technologies in hotels management at Fortaleza: The Case of Fortaleza-Ceará-Brazil. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 5(2), 143–155.
- Piggott-McKellar, A. E., & McNamara, K. E. (2017). Last chance tourism and the Great Barrier Reef. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(3), 397–415. <https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1213849>
- Prideaux, B., & McNamara, K. E. (2013). Turning a Global Crisis into a Tourism Opportunity: the Perspective from Tuvalu. *International Journal of Tourism Research*, 15(6), 583–594. <https://doi.org/10.1002/jtr.1883>
- Salim, E., & Ravel, L. (2020). Last chance to see the ice: visitor motivation at Montanvers-Mer-de-Glace, French Alps. *Tourism Geographies*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1833971>
- Saufi, A., O'Brien, D., & Wilkins, H. (2014). Inhibitors to host community participation in sustainable tourism development in developing countries. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(5), 801–820. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.861468>
- Schweinsberg, S., Wearing, S., & Lai, P.-H. (2020). Host communities and last chance tourism. *Tourism Geographies*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/14616688.2019.1708446>
- Severo, E. A., De Guimarães, J. C. F., & Dellarmelin, M. L. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on environmental awareness, sustainable consumption and social responsibility: Evidence from generations in Brazil and Portugal. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124947. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124947>
- Tosun, C., Dedeoğlu, B. B., Çalışkan, C., & Karakuş, Y. (2020). Role of place image in support for tourism development: The mediating role of multi-dimensional impacts. *International Journal of Tourism Research*, jtr.2405. <https://doi.org/10.1002/jtr.2405>
- Turkes, M., Turp, M. T., An, N., Ozturk, T., & Kurnaz, M. L. (2020). *Impacts of Climate Change on Precipitation Climatology and Variability in Turkey*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-11729-0_14
- Usakli, A., & Küçükergin, K. G. (2018). Using partial least squares structural equation modeling in hospitality and tourism: Do researchers follow practical guidelines? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(11), 3462–3512. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-11-2017-0753>
- Vila, M., Costa, G., Angulo-Preckler, C., Sarda, R., & Avila, C. (2016). Contrasting views on Antarctic tourism: “Last chance tourism” or “ambassadorship” in the last of the wild. *Journal of Cleaner Production*, 111, 451–460. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.061>
- Woosnam, K. M. (2011). Comparing Residents’ and Tourists’ Emotional Solidarity with One Another. *Journal of Travel Research*, 50(6), 615–626. <https://doi.org/10.1177/0047287510382299>

Wu, H.-C., Cheng, C.-C., Ai, C.-H., & Wu, T.-P. (2020). Fast-disappearing destinations: the relationships among experiential authenticity, last-chance attachment and experiential relationship quality. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1713799>

Destek Bilgisi: Bu çalışmanın hazırlanması süresince herhangi bir bireyden ya da kurumdan aynı ya da nakdi bir yardım/destek alınmamıştır

Çıkar Çatışması: Makalede herhangi bir çıkar çatışması ya da kazancı yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Turizm Akademik Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma, TR Dizin etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı: 1. Yazar = 100%

Extensive Summary

Last Chance Tourism: A literature review and research agenda

Kemal Gürkan KÜÇÜKERGİN*

INTRODUCTION

It is an undisputed fact today that destinations are struggling with climate change - a non-linear global issue (Dawson et. al, 2011). While they try to adopt to this situation, an opportunity arises on the side, leading to disappearing destinations to become new attractions for tourists (Eijgelaar, Thaper, & Peeters, 2010). Increasing news about places on the verge of extinction is interesting for prospective tourists, although the Covid-19 pandemic has limited human mobility dramatically. Considering the prevalence of this type of tourism, last-chance tours are organized by operators and travel agencies as intermediaries within the tourism distribution system (Lemelin ve ark., 2010). Last-chance tourism - such as for Salda Lake in Turkey (Kılıç & Yozukmaz, 2020; Kucukergin & Gürlek, 2020), to name one - has been examined through very different destinations on a global scale in the tourism literature (Ahmad, Azman, Darson, & Shamsudin, 2014; Groulx, Lemieux, Dawson, Stewart, & Yudina, 2016; Vila, Costa, Angulo-Preckler, Sarda, & Avila, 2016).

LITERATURE REVIEW AND RESEARCH AGENDA

Many factors, especially climate change, can damage tourist attractions, which may lose their natural and original forms as a consequence. Unfortunately, for a destination on the path to disappearance, this process can become irreversible. However, the loss of the natural structure of an attraction, the melting of glaciers or the drying up of a lake can trigger the desire of tourists to see the place for a last time before it is gone. A tourist who acts with this motivation becomes a part of, or subject in, last-chance tourism (Groulx et al., 2016; Kucukergin & Gürlek, 2020; Salim & Ravanel, 2020). For this reason, this type of tourism is defined as "visits to places or participation in experiences that may disappear in the future", as Prideaux & McNamara (2013) put it.

In this study, current literature on last-chance tourism was reviewed. Accordingly, it was seen that studies conducted in early 2010 were mostly based on descriptive statistics; though, more recent ones also test complex models with different data analysis tools. The

focus of the studies varied as motivations, calculation of carbon emissions and other issues such as the role of local people and ethics.

The research agenda for last-chance tourism is discussed within four main themes. First, when it is aimed to realize environmental protection by keeping the experiences of the visitors well, it has been considered that last chance tourism can be legitimized (Miller et al., 2020). Therefore, future research should reveal how the current form of last-chance tourism can be revised, and whether or not it is sustainable.

Second, it is necessary to better understand the tourists involved in last-chance tourism by taking advantage of the existing knowledge in tourist behavior. Taking this proposal one step further, the paradox that emerges from the fact that tourists are aware of climate change and their own contribution to worsening the impact with their last-chance visit (D'Souza et al., 2021) should be examined with different models.

Third, within the framework of ethics, last-chance tourism should be handled through travel agencies promoting such destinations. Despite the lack of visible promotion on this issue in Turkey, the news in the media brings the issue to the agenda (NTV, 2021). Therefore, ethical research can be conducted for establishments or agencies organizing tours to sensitive areas such as Salda Lake.

Last, it is necessary to touch upon a very neglected point in this regard. Important research has been conducted in the tourism literature on many issues, such as the view of the local people concerning tourism, and their support and participation in decisions (Çalışkan & Yesilyurt, 2020; Olcar, 2020; Pereira & Gadotti dos Anjos, 2021; Saufi, O'Brien, & Wilkins, 2014; Tosun, Dedeoğlu, Çalışkan, & Karakuş, 2020). There is still criticism that the local people are not taken into account enough in tourism planning. Therefore, the importance of protecting and upholding the rights of local communities has also found its way into the literature (Higgins-Desbiolles, Carnicelli, Krolikowski, Wijesinghe, & Boluk, 2019; Schweinsberg et al., 2020). In line with these efforts, emotional solidarity in destinations visited by last-chance tourists can be addressed in future studies.

CONCLUSION

There are still many research opportunities and many questions waiting to be answered on the subject of last-chance tourism. which has been studied by different research methods in the context of the tourist, the intermediaries and destination management. In the present study, these questions were addressed by

* Corresponding author at: Atilim University, School of Business, E-mail Address: gurkan.kucukergin@atilim.edu.tr

determining the research agenda with suggestions made in four main directions. These areas of study - summarized as destination management and sustainability, the behavior of tourists in the context of last-chance tourism and their view of global climate change, ethical issues and finally ignoring the local communities - have different focal points, though they all intersect in some areas; for example, ethics and destination management can be handled together. In addition, descriptive statistics are generally prominent in research, except for current studies in the literature, and it has been recommended to use structural equation modeling and asymmetric modeling techniques in the future in order to better examine the complex nature of this issue.

Some aspects of last-chance tourism should also be reviewed at the enterprise level (Perinotto & Sousa, 2020). Especially businesses operating towards such destinations should turn to green innovation by including some precautions to reduce their ecological footprints, as stated by Gürlek & Tuna (2018) based on the relevant literature. In this way, it is possible for agencies to promote competition (Gürlek & Tuna, 2018), not to mention that environmental-friendly practices can contribute positively to company performance (Gürlek, 2020). Especially travel agencies organizing last-chance tours should become more aware of their responsibilities in this regard (Güzel & Ön Esen, 2019).

